अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

अतिरिक्त तहसीलदार र अन्य

विरुद्ध

उर्मिला जी. र अन्य

(देवानी अपिल नं. ७९३८ को २०२३)

नोभेम्बर ३०, २०२३

[भिक्रम नाथ र राजेश बिन्दाल, जे.जे.]

शीर्षलेख

विचाराधीन मुद्दा: के लोकायुक्तलाई राजस्व अभिलेखहरूको सुधारका लागि सकारात्मक निर्देशनहरू जारी गर्ने अधिकार छ?

केरल लोकायुक्त ऐन, १९९९ - दफा १२ - लोकायुक्तका प्रतिवेदनहरू - लोकायुक्तको क्षेत्राधिकार - राजस्व अभिलेखहरू सुधार गर्न उप-लोकायुक्तका निर्देशनहरू - दायित्व:

निर्णय: दफा १२ले व्यवस्था गर्छ कि यदि लोकायुक्त वा उप-लोकायुक्त कुनै पक्षको कुनै कार्य वा अकार्यबाट उजुरीकर्ताप्रति अन्याय वा अनुचित कठिनाई भएको संतुष्ट छ भने, यसले लेखित प्रतिवेदनद्वारा सक्षम अधिकारीलाई त्यस्तो अन्याय वा कठिनाई सुधार्न सिफारिस गर्नेछ - तथ्यहरूका आधारमा, अतिरिक्त तहसीलदारले उप-लोकायुक्तको आदेशको विरुद्धमा रिट याचिका दायर गरेका थिए जसले उजुरीकर्ताको सम्पत्तिको राजस्व अभिलेखहरू सुधार गर्न निर्देशन दिएको थियो - उप-लोकायुक्तद्वारा जारी गरिएको राजस्व अभिलेखहरू सुधार गर्ने निर्देशन जुन उच्च अदालतद्वारा पुष्टि गरिएको थियो, लोकायुक्तको क्षेत्राधिकारभन्दा पूर्णरूपमा बाहिर जान्छ - अभिलेखमा केही पनि छैन जुन यसलाई देखाउँछ कि उजुरीकर्ताले अभिलेख सुधार गर्ने अनुरोधलाई अस्वीकार गरिएको सूचनाको विरुद्धमा कुनै उपयुक्त उपाय लिएको छ वा अभिलेख सुधारका लागि कुनै अन्य उपयुक्त उपाय लिएको छ - यसप्रकार, उच्च अदालतको आदेश, साथै उप-लोकायुक्तको आदेश कानूनी रूपमा दायित्वयुक्त छैन र यसलाई खारेज गरिएको छ। [पैरा ११-१३]

सन्दर्भ र अन्य सन्दर्भहरूको सूची

सुधा देवी के. बि. जिल्ला कलेक्टर २०१७ एसएससी अनलाइन केर १२६४; जिल्ला कलेक्टर र अर्को बि. रजिस्ट्रार, केरल लोकायुक्त, विधायिका परिसर र अन्य एआईआर २०२३ केर ९७ - अनुमोदित।

अन्य मुद्दा विवरण, समेत चुनौती दिइएको आदेश र उपस्थितिहरू

देवानी अपिल क्षेत्राधिकार: देवानी अपिल नं. ७९३८ सन् २०२३।

एर्णाकुलम स्थित केरल उच्च अदालतको २२.१०.२०२२ को फैसला र आदेशबाट, डब्लूपी (सी) नं. ३९२९९ सन् २०१६।

उपस्थितिहरू:

हर्षद भी. हमीद, दिलीप पूलक्कोट, सुभाष चन्द्रन के. आर., श्रीमती एशली हर्षद, डा. प्रह्लाद नारायण सिंह, अधिवक्ताहरू, अपिलकर्ता।

सर्वोच्च अदालतको फैसला / आदेश

फैसला

राजेश बिन्दाल, न्यायाधीश

अनुमति प्रदान गरिएको।

२. सेवा गरिएको बाबजुद पनि कुनै पनि प्रतिवादीहरू उपस्थित भएनन्।

३. अपिलकर्ताहरूले उच्च अदालतद्वारा पारित आदेशको चुनौती दिएका छन्, जसमा प्रतिवादी नं. १ द्वारा दायर गरिएको रिट याचिका डब्लूपी (सी) नं. ३९२९९ सन् २०१६ लाई उपा लोकायुक्तद्वारा पारित आदेश नं. ४ मा खारेज गरिएको थियो।

४. संक्षेपमा अभिलेख अनुसार तथ्य यस प्रकार छन् कि प्रतिवादी नं. १ ले लोकायुक्तमा उजुरी दायर गरेका थिए, जसमा भूमिको राजस्व अभिलेखको लामो इतिहास उल्लेख गरिएको थियो र त्यसमा उजुरी थियो कि राजस्व अभिलेख सुधारिएको छैन र प्रतिवादीहरूलाई त्यसलाई सुधार्न र मृत के. गोपालकृष्णन नायरका कानूनी उत्तराधिकारीहरू (१) जी. उर्मिला, (२) जी. उषाकुमारी र (३) जी. कृष्णकुमारको नाममा जग्गा दर्ता गर्न निर्देशन जारी गर्न अनुरोध गरिएको थियो। उपा लोकायुक्तले मिति १८.१०.२०१६ को संक्षिप्त आदेशमा वर्कला तहसीलदारलाई राजस्व अभिलेखमा गलती सुधार्न र उजुरीकर्तासँग कर उठाउन निर्देशन दिएका थिए।

१ मिति १०.१०.२०२२ को आदेश।

२ एर्नाकुलमस्थित केरल उच्च न्यायालय

३ २०१६ को रिट याचिका (सि) नं. ३९२९९

४ मिति १८.१०.२०१६ को आदेश

५ केरल उपलोकायुक्त

६ २०१६ को उजुरी नं. ८६६

आदेशको पालना एक महिनाभित्र गर्नुपर्ने थियो र त्यस्तो पालना मिति १६.११.२०१६ मा रिपोर्ट गर्नुपर्ने थियो। आदेशमा असन्तुष्ट भएर प्रतिवादीहरूले उच्च न्यायालयमा रिट याचिका दायर गरे, जुन खारेज गरियो।

५. प्रतिवादीहरूका सम्मानित वकीलले उपलोकायुक्तको आदेश पूर्णतः अधिकारक्षेत्रबाहिरको थियो भन्दै पेश गरे, जसले राजस्व अभिलेखहरूमा सुधार गर्न र १९६१ को ऐन७ र १९६४ को नियमावली८ अन्तर्गत तोकिएका कानूनी अधिकारीहरूबाट कर लिन सकारात्मक निर्देशनहरू जारी गरेको थियो। लोकायुक्त उपर्युक्त ऐन र नियमावली अन्तर्गत कानूनी अधिकारीहरूको पर्यवेक्षणात्मक निकाय होइन। लोकायुक्तलाई दिइएको अधिकारक्षेत्र केवल कुशासनको मुद्दा सम्बोधन गर्नु मात्र थियो, तर आदेशमा त्यस मुद्दालाई सम्बोधन नगरी मेरिटमा मुद्दा हेरी राजस्व अभिलेखहरूमा सुधार गर्न सकारात्मक निर्देशनहरू जारी गरेको हुनाले उच्च न्यायालयको र उपलोकायुक्तको आदेशहरू खारेज गर्नुपर्छ।

६. कागजात पुस्तकको अवलोकन गर्दा मिति १८.०८.२०२३ मा सेवा गरिएको बाबजुद पक्षहरू प्रतिनिधित्व गर्न उपस्थित नभएको र अन्तिम सुनुवाइ र आदेश मिति ३१.१०.२०२३ मा जारी गरिएको देखिन्छ।

७. १९९९ को ऐनको धारा १२ले लोकायुक्तका प्रतिवेदनहरूबारे व्यवस्था गर्दछ। यसले उल्लेख गर्दछ कि यदि लोकायुक्त वा उपलोकायुक्त पक्षको कुनै कार्य वा अकार्यबाट उजुरीकर्तालाई अन्याय वा अनुचित कष्ट भएको पाउँछ भने सम्बन्धित अधिकारीलाई त्यस्तो अन्याय वा कष्ट मर्मत गर्न लिखित प्रतिवेदनमार्फत सिफारिस गर्नेछ।

८. रेकर्डमा उपलब्ध तथ्यहरू र उजुरीकर्ता नं. १ले लोकायुक्तमा दायर गरेको उजुरीको अवलोकनबाट स्पष्ट हुन्छ कि उजुरीको विषय सर्वे नं. ५८४ (पुनः सर्वेक्षण भई बि.एल.-१०२/०३ मा परिवर्तित) को जग्गाको राजस्व अभिलेखमा भएको त्रुटि सुधार र के. गोपालकृष्णन नायरका कानूनी उत्तराधिकारीहरू (१) जि. उर्मिला, (२) जि. उषाकुमारी र (३) जि. कृष्णकुमारको नाममा मुतारी गर्ने थियो। उजुरीकर्ताहरूले उजुरीमा उल्लेख गरेअनुसार प्रतिवादीहरूको कार्यहीनताले कुशासन उत्पन्न गरेको र यसको जाँच लोकायुक्तले गर्नुपर्ने भनी दाबी गरिएको थियो। उजुरी जुन २०१६ मा दायर गरिएको थियो, त्यसमा जग्गासँग सम्बन्धित लामो इतिहास र राजस्व अभिलेखमा भएका त्रुटिहरूको उल्लेख गरिएको थियो।

---

२ केरल सर्भे र बाउन्डरी ऐक्ट, १९६१

३ केरल सर्भे र बाउन्डरी नियमहरू, १९६४

उजुरीमा यो पनि उल्लेख गरिएको थियो कि प्रतिवादी नं.१ को राजस्व रेकर्डमा दोष सच्याउने अनुरोधलाई अतिरिक्त तहसिलदारद्वारा मिति १९.०४.२०१६ को आदेशद्वारा खारेज गरिएको थियो। तर, प्रतिवादी नं. १ ले उक्त सञ्चार को विरुद्ध कुनै थप कारबाही गरे वा नगरेको बारे केही उल्लेख गरिएको थिएन। लोकायुक्त समक्ष दायर गरिएको उक्त उजुरीमा निम्न दाबी समावेश थियो:

"१. वर्काला स्थित सर्वे नं.५८४ मा रहेको स्वर्गीय के. गोपालकृष्णन नायरको स्वामित्व र कब्जामा रहेको सम्पत्तिको राजस्व रेकर्डमा भएको त्रुटि २.२४ एकड बाट ३.३५ एकड सच्याउन निर्देशन दिइनुपर्छ।

९. स्वर्गीय के. गोपालकृष्णन नायरका कानूनी उत्तराधिकारीहरू (१) जी. उर्मिला, (२) जी. उषाकुमारी र (३) जी. कृष्णकुमारको नाममा सर्वे नं.५८४ (पुनः सर्वेक्षण सं. बीएल-१०२/०३) को उल्लेखित सम्पत्ति मुताविक गर्न चौथो प्रतिवादीलाई निर्देशन दिइनुपर्छ।"

१०. लोकायुक्तको अधिकार क्षेत्रसम्बन्धी, उच्च अदालतको एक खण्डपीठले सुधा देवी के. बनाम जिल्ला कलेक्टर९ मा व्यक्त गरेअनुसार, १९९९ को ऐनको धारा १२(१) अनुसार, लोकायुक्तलाई सकारात्मक निर्देशन जारी गर्ने अधिकार छैन। उनले सम्बन्धित अधिकारीलाई आफ्नो सिफारिससहित एक प्रतिवेदन पेश गर्न सक्छन्। उनीहरूसँग केवल सिफारिस गर्ने अधिकार मात्र छ। लोकायुक्त वा उप-लोकायुक्त अन्य सक्षम मञ्चहरूमा

अपिलीय वा पर्यवेक्षणात्मक अधिकार भएको होइन, किनकि प्रत्येक ऐनले आफ्नै उपचारात्मक चरणहरू जस्तै अपील, पुनरावलोकन आदि प्रदान गर्छ। पक्षहरूले त्यो प्रक्रिया पछ्याउनु पर्छ। १९९९ को ऐन ती प्रक्रियाहरूलाई अधिक गर्ने उद्देश्यले बनाइएको होइन। उच्च अदालतको खण्डपीठको उक्त फैसलालाई यस मुद्दामा उल्लेख गरिएको थियो, तर त्यसलाई बेवास्ता गरिएको थियो।

११. जिल्ला कलेक्टर र अर्का बनाम रजिस्ट्रार, केरल लोकायुक्त, विधायिका परिसर र अन्य११ मा भएको पछिल्लो फैसलामा, उच्च अदालतको खण्डपीठले सुधा देवी के. मुद्दामा (माथि) प्रतिपादित कानूनलाई दोहोऱ्याएको थियो। उक्त उजुरीकर्ताहरूले राजस्व रेकर्डमा भएका त्रुटिहरू सच्याउने सम्बन्धित कानूनी उपचारहरू प्रयोग नगरेको निष्कर्ष निकालिएको थियो। जब कुनै प्रासंगिक ऐनले उपचारहरूको वैकल्पिक श्रृंखला प्रदान गर्छ, तिनलाई अवलम्बन गरिनु पर्छ। लोकायुक्तको कारबाहीलाई अधिकार क्षेत्रविहीन मानिएको थियो।

---

२ २०१७ एससीसी ओंलिन केर १२६४

३ लोक आयुक्त ऐन, १९९९

४ एइआर २०२३ केर ९७

१२. हाम्रो मतमा, उच्च अदालतको उल्लेखित दुई फैसलामा, १९९९ को ऐनका प्रावधानहरू सही ढंगले व्याख्या गरिएका थिए। तथापि, यस मुद्दामा, उप-लोक आयुक्तद्वारा राजस्व अभिलेखहरू सच्याउन जारी गरिएको निर्देशन प्रमाणित गरिएको छ, जुन लोक आयुक्तको क्षेत्राधिकारभन्दा पूर्णतः बाहिर जान्छ। उप-लोक आयुक्तद्वारा जारी गरिएको सारांश आदेशमा निम्नानुसार निर्देशन दिइएको छः

"३. परिस्थितिहरूलाई ध्यानमा राख्दै, म श्रीमती साजिथा बिगम टहसिलदार, वर्कला, जो अतिरिक्त टहसिलदारको पूर्ण अतिरिक्त चार्ज धारण गर्दै हुनुहुन्छ, लाई पुनर्मापन अभिलेखहरूमा भएको त्रुटि सच्याउन निर्देशित गर्दछु र सम्बन्धित गाउँ अधिकारीलाई, प्रतिवादीले एक्स.पी.५ अन्तर्गत पहिले नै भुक्तान गरेको रू.८३/- को क्रेडिट दिई, २०१० देखि १६ सम्मको अवधिका लागि सम्पत्तिको बाँकी १.११ एक्ट्रेसको कर उठाउन र पुराना सर्वे नम्बर ५८४ मा समावेश १३.३५ एक्ट्रेसको सम्पत्तिको कुल क्षेत्रफल ८.२७४ सेन्टसम्म सच्याउन र त्यसको स्वामित्व प्रतिवादीको पूर्वज संग भएको देखाउन भनी निर्देशित गर्दछु। यो एक महीनाभित्र अनिवार्य रूपमा गरिनेछ। अनुपालन गरी १६.११.२०१६ मा प्रतिवेदन पेश गर्नुहोस्।"

१४. अभिलेख सच्याउने अनुरोध अस्वीकृत गरिएको मिति १९.०४.२०१६ को सञ्चारको विरुद्ध प्रतिवादी नं. १ले कुनै उपयुक्त उपचार प्राप्त गरेको वा अभिलेख सच्याउनका लागि कुनै अन्य उपयुक्त उपचार प्राप्त गरेको कुनै अभिलेख छैन।

१५. माथि उल्लेखित कारणहरूका लागि, हाम्रो मतमा उच्च अदालतको आदेश र उप-लोक आयुक्तको आदेश कानूनी रूपमा टिक्न सक्दैन। ती सदर गरिएका छन्। प्रतिवादी नं. १ले, यदि सल्लाह दिइएको छ भने, राजस्व अभिलेखहरू सच्याउनका लागि सम्बन्धित कानून अन्तर्गत कुनै उपयुक्त उपचार प्राप्त गर्न सक्छ।

१६. अपिल स्वीकृत गरिएको छ।

लागत सम्बन्धमा कुनै आदेश छैन।

नीधि जैन द्वारा तयार गरिएको शीर्षक